

Hereamu

Yanomae thë ã oni

• Nomeru 1

10, Junho, 2000

HAWARI WAMAHI TIËNO MAI!

URIHAMI HAWARI HI PË
WĀROHO KUAMI. HI PË YAMI
UPRAHA PYËKËYARO.

HI PË TËI TËHË AHETËHA
AI HI PË HWAI KÔTAIMI. TUO
YAXIMOU TËHË HI PË TIËA PËRI
TËHË HAWARI KI WAI KÔTAIMI,
OHURAYOU. KIKI PRËRI MAO
TËHË YARO PË AHEIM.

HAWARI KIKI WĀRIA
PHIO MAO TËHË KIKI RËKA
XARIRU, THI PË TIËTINO MAI.
URHI YAMA A WARONO MAI.
YAMA THI PË WARIARI TËHË
YAKMI YAMA KI ÔHIRAYOU.

WITINHA WAMA KI PIHI
HA KUNI HAWARI WAMA HI PË
TIË THA?

WAMAHI PË TURARI TËHË
WITIAI WAMA THË WAA KËRI
THA?

Hena Kokoi u theri e utupë

Hereamu Yanomae thë ã oni

Realização:

Comissão Pró-Yanomami-CCPY
Programa de Educação
Boa Vista - Roraima

Edição:

Lú dian Bentes

Colaboração:

Lidia Montanha Castro,
Geraldo, Gerson e
professores Yanomami.

Fotos:

Marcos Wesley de Oliveira

Posto Yanohami hiramatima thë pë hereamoma

Posto Yanohami hiramatima thë pë hereamoma

aweï, hapë naha kami
kami ya pihî kuu. Hôyami
hereamu yama a thai
têhê yama ki totihioma.
Kuê yaro ipa ya thë ã
thaprarema. Hôyami
yama ki hereamowi thë
ã. Hapë naha yama thë
thama. Yama ki iriamu
têhê hapë naha kure
yama thë uêmama.
Yama ki yurimu kua
pênaha. Raha yama
sihipê hõai kua pênaha.
xaaraka yama pë niai
kua pênaha. Inaha kure
yama thë pë uêmama.
Inhi tēhê ai yama thë pë
uêmāi kōoma. Yaro pë
ãha kuowi yama thë pë
pree uêmāi kōoma.
Hapë naha thë ã kuowi.
Ara wāaha kuowi,
ehama onaha kuowi, iro
wāaha kuowi, arima
wāaha kuowi yama thë
thama. Inaha kure yama
thë pë thama. Inhi tēhê
yama pë āha kutao
pênaha. Inhi tēhê yama
pë āha toai xooa. Hapa
wa thë xaari tēri tēhê ai
wāaha tēa kōri tēhê wa
kāyamorayu. Inhi tēhê ai
wa thë toai kōo tēhê ai
yayoa wa thë tēa
nomihiri tēhê kama wa
kupê āha tēai mao tēhê
wa peheteomorayu.
Inaha kure yama thë pree
thama. Yama thë thai
tēhê yama ki xi
topraroma. Inaha yama
ki kuai tēhê yama ki pihî
xiro xaari kuo. Inaha
yama ki pihî kuma. Inaha
kure yama thë thai tēhê
totihioma. Inhi tēhê ai
yayoa yama thë thai
kōoma. Hapë naha thë
kuo paxiowi yama thë
thama. Ara oxerima
xiprêrêhêowi a kuo tēhê
komi yama ki roki. Ai
patarima ara a wakêo
tēhê komi yama ki upra
naha marayu. Inaha thë
kuowi yama thë pree
uêmāi nēhê maoma.

Yama thë uêmāi tēhê thë
yai totihioma. Kuê yaro
kami ya xi pata
topraroma. Inaha kure
yama thë hiramāi tēhê
thë pree totihi paxio. Ai
ūtupa siki kohipêowi
yama thë thai kōoma.
Ara oxerima yētēkamāi
xooama. Ūtupa yama
pë āha siki kohipêowiha.
Inhi tēhê ara patarima
yama pë āha pree
yētēmāi kōoma ūtupa
siki kohipêowiha. Inhi tēhê
onimatima thēha wa thë
onia xoaki. wa thēha
onia ha huprarini wāa
hwai xooa onimāiwihi
pēha. Inhi tēhê onimatima
thē pēni thē uēmāi
xooahe. Kama ūtupa si
pēha inaha kure yama
thē pree thama. yama
thē thai tēhê thē yai
totihioma. Komi yama ki
xitopraroma. Inaha kure
yama thē pree thama. Ai
thē ã kōo. Televisao
yama a tai tēhê thē pree
totihioma. Komi yama
kini yama a tai tēhê thē
yai totihioma. Inaha
yama thē pree thama
komi yama ki xi
topraroma a televisao
yama a tai tēhê. Thē pë
ã oni nakiowiha ai yayoa
yama thē pë ã nomihai
kōoma. Hoterima yama
thē pë ã hoyarema. Inhi
tēhê ai tuterima yama
thē ã thaa koākema. Inhi
tēhê ai yayoa yaro

yama pë āha hētēa
koprarema. Tuterima
yama pë āha nomihai
kōkema. Inaha yama thē
pë āha thai tēhê yama
ki xi komi topraru.
Hoterima thē ã xooa
tēhê thē totihi proimi
yaro. Yama thē tutemāi
kōoma. Inaha kure yama
thē pree thama. Aiyayoa
thē ã kōo pree hapë
naha thē ã kua paxiowi
thē ã yama thē pë
hiramāiwi thē. Hapa pihî
kuo pario, winaha kure
ya thē hiramāi pē tha. Phi
kuo ha huraprarini wa thē
hiramāi xooa onimatima
thē pēha. Ai thē ã pree
kōo. Hapë naha thē
kuowi thē paxio. Yama ki
iai tēhê thē pree
totihioma. Komi yama ki
piti pirio yaro. Ai
yama ki oni hixionimi
yama ki xi yai topraroma.
Inaha yama ki kuo tēhê
yama ki toti huu paxio.
Inaha kure kami yama
kini yama thē thai paxio.
Yama ki poramuwi thē ã,
yama ki poramu tēhê
yama ki pree totihioma.
Yama ki xi yai topraroma. F

Dário Vitória Wateriki theri
hiramatima e thë ã oni

Hiramatima thē pēni matihī pē pouhe.

A wei, yama ki yai hiramama totihī mahioma yaro yama ki topu xoaoma. Yama ki yaiha here amu yai ha hurapran hī matihī pēha yama ki yai topu xoaoma. Naha thē xadrioma yaro, kami yanomae yama ki xi yai pata topraroma kuē yaro. Yanomae yama ki hiramatima thē tute xoa yaro, kami yani matihī ya xiro tēanimi, ya tute xoa yaro. Naha thē kuoma maki waiha yani kin ipa matihī ya pē xiro toa nomohō. Naha kami ya pihī kuma. Awei, ya hiramatima tuteoma yaro. Hapē naha kure ya thē tērema pēe nahexē sapoxē, kapixa kixē, 3 naha ya thē pē tēa tharema. Awei, hapē naha kiham yama ki kuama Parawa uham yama ki here amu tēhē kami yanomae ya xi yai hiramatima thē xi yai topraroma. Awei, hapē naha thē pē [redacted] kohipēowi thē pēni matihī wāroho a yai tēremahe. Awei, hwei thē ā yai totihīoma yaro, th y [redacted] xoaoma. F

Amaldo Pia u theri e thē ā oni

HOKOSINIYAMA KI THAMA

Kami yama kin Hokosi yama waa hirima. Kami yan Hokosi ya totihī hiirema pree yama kin yama waa hiirema kuē yaro kami ya xi topraru mahi Hokosini yama ki noa thama yama ki kōe warima. Kami yama kin yama e thē ā hiirema kami prohesore pēyama kin yama e thē ā rima kami yan ya pree hiirema.

Hokosi hapē ēnaha a kuma hwei wama ki ka proheso pē ka kii winaha wama ki pihī kuu tha?

Wamotima thē pē kāe pree noamama.

Wamotima wama thē pē warianomai.

Naha a pree kuma wamotima wama thē pē warianomai naha a kuma.

Awei hapē naha Hokosi a kuu tēhē yaa kāe hiirema hwei hawari wama ki kae ohirayou naha a kuu tēhē yaa kāe hiirema hapē ēnaha Hokosi a kuma wama ki kāe napē pronomai. Naha a kuma aho yanomae wama thē ā hoyarii tēhē winaha wama ki kua pē tha naha a kuma Kokoi uthēri pēxē yama waa hirima Hokosini yama ki noa xaa thama totihī thē ā wēama.

Wama ki pihī xaariprario tēhē aho urihī wama a noa mapē naha a kuu tēhē yama waa hirima komi yama kin yama e thē ā hirima urihī wama a noama mao tēhē wama ki ohirayou naha Hokosi a kuu tēhē yama waa hirima. F

Daniel Watoriki theri e thē ā oni

Hokosini a hwama

Kami yami ya hiramai tēhē napē pē kiriimi kami Yanomae yama ki proheso wāroho tēhē napē pē kiriimi. Hokosini yama ki noathama kaho yanomae wama kin aho wama thē ā kohipēri naha Hokosini yama ki noa thama. F

Laurenço Pia u theri e thē ā oni

Q

Hapē naha Hokosi a kuma: kaho wama ki ka ki wama ki napēpruu pihio no mai a kuma. A kuu tēhē yama ki pihī yai xaariroma Hokosini wamotima tihī pē pree noamama. Awei, thē ā yai totihī. Kami ya pihī yai kuma. Aho wama thē ā yai kohipēri a kuma. F

Keni Okarasipi theri e thē ā oni

Q

Kami yama kin Yanomae yama thē ā hoyaimi. Kami Yanomae yama ki yai kutaen ipa Yanomae yama thē ā hoyaimi. Napē yaama thē ā pou maki Yanomae yama thē ā hoyaimi. Napē yama thē ā pou maki yama ki napēproimi. Kami Yanomae yama ki napēpru tēhē napē pēni yama ki urihī pē tērihe. Kuē yaro yama ki napēproimi kuē yaro Yanomae e hiramatima yama ki napēproimi. F

Sanimao Kokoi u theri e thē ā oni

Hiramatima thē yanomae thē pēni thē ā oni thama

3 Hapa Hokosixē Yanomae pata thē pēxē thē pē noa thayoma (Winaha pata thē pē noa thayoma tha?).

3 Proheso napē pēxē proheso Yanomae pēxē pē noa thayou.

Q Winaha esikoraha Hokosi a kuma tha?

Q Hokosi yama wāha hiirin winaha yama kin pihī kuu tha?

Q Witi pei yama thē ā oni thapē tha?

Q Witi pei thē ha yama ki prohesoprou pihio tha?

3 Proheso wama kin aho yanoha, winaha kure wama thē ā oni hiramama tha?

3 Napē pēni proheso Yanomae thē pē pairipra pihiohe.

Q Yama thē ā oni hiramama tēhē, witi pei yama thē hapa tha tha?

Q Hapa, aho thēri pēha kama wae thē ā oni hapa xaari taal.

3 Thē ā oni nakiowi sikan hiramawihī thē.

3 Thē ā oni waxiowi sikan hiramawihī thē.

3 Ai sipē.

3 Ria hiramawī sik.

3 Proheso pēni onimatima yano noamahe. Proheso pēni papeo si pēxē rapisi pēxē pahaxa pēxē pē pree noamahe.

3 Proheso Yanomae thē pē yai ha hiramahen matihī pē pouhe. F

Hiramatima thē inaha thē pē kua

/ Alpiont thē pē pihī moyamwi thē pē hiramama.

/ Arnaldo a tute xoa yaro thē pē hiramanimi xoa.

/ Joãozinho thē pē yai pree hiramama.

/ Josias thē pē pihī mohotowi thē pē hiramama.

/ Kenin thē pē pihī moyamwi thē pē hiramama.

/ Lourençon komi thē pē hiramama.

/ Sanimao thē pē pihī moyamwi thē pē pree hiramama.

/ Sidnein thē pē pihī mohotowi thē pē hiramama.

Q

Onimai naha thē pē kua

/ Hapa thē ā oni taimaowihī thē pē pihī mohotowi thē pē.

/ Onimai thē pē waisipē hathōho pou tēhē pihī waisipē [redacted] owi thē pē.

/ Onimai thē pē thē ā oni puhutuowi pou tēhē pihī moyam hathōhowi thē pē.

/ Onimai thē pē thē ā oni rape pou tēhē pihī yai moyamowi thē [redacted]. F

Waiāpi urihiami yanomae thē pē huu kōo.

Hapa, dezembro kuo tēhē Sanimaoxē, Lourençoxē, kami yaxē yama ki huuma. Kihami Waiāpi hiramatima thē pē hereamu tēhē yama ki taarema. Saúde thē ā siki thamahe. Onimaiwi tute siki pree thamahe. thi thē ā kipē yama ki taarema hapao tēhē taarema. Waiha 25 de maio kopi tēhē ai yanomae kipē huu kōo, Waiāpi urihiami. Dário Watoriki theri axē, Joãozinho Wanapiu theri axē kipē huu. Napē hiramatima a pree nakao, Clenir napē thē ā hiramaiwi pree huu. Kihami Waiāpi theri pēni napē thē ā pihi xaariru tēhē yanomae kipēxē Clenir axē thē pē taapē. Opi, Waiāpi theri pē huimāi yanomae urihi a taai pihiohe. “F

Lidia e thē ā oni

Winaha kure yanomae hiramatima thē pēni hiramama tha?

Awei, hapē naha kami yama kini yama thē pē hiramai tēhē yama thē thama: thē ā puhutuowi yama thē ā hapa thai parioma. Thē pē pihi moyamiowi yaha thē pē hiramaitēhē hapē naha yaha thē pē thai: thē ā oni rapeowi yaha thē ā thama: Onimatima thēha Yanomae thē ā rapeowi yaha thē ā hapa thai parioma. Yaha thē ā hapa tha ha pariikini yaha thē ā himai xoaoma kama hiya thē pē pihi moyami hiki yaro. Yaha thē ā oni noa waxu xoaoma hapē naha kure yaha thē ā pree hiramama kama hiya thē pē pihi moyami hiki yaro. Sirapa pē nikere mahi makii thē ā xaariprremahe. Sirapa pē nikere mahi makii kama hiya thē pē pihi moyami hiki yaro thē ā xaariprremahe. Sirapa pē nikereowi yaha thē ā hiramama. Hapē naha yaha thē pree thama: hukaha yama ki ā hwai tēhē oru yama kiki thaiwi. Yaha thē ā pree thama. “F

Sanimao Kokoi u theri e thē ā oni

Q

Hapē naha kure kami yani ya thē pē hiramama: ya thē pēha thai parioma ya thē pē ā hayumai

parioma: yoyo a, paari a, yāpi a, ioa a, warē kiki, paxo a, xama a, yano a, xaraka a, yuri a, Yanomae thē, tihī a, kurema a, yarima a, hiima a, wixa a, xawara a, thoko a. Inaha ya thē pē āha thaani. Onimaiwi thē pēni papeo siki pēha thē onimai xoaomahe. Inaha yaro wāha kua proheso ya kuma, onimaiwi ya pē noa thama. Yaro pē āha puhutuowi ya pē āha hiramama ipa onimaiwi pēha. Thē pē pihi moyamiowiha thē ā rapaowi ya thē ā pree hiramama. Papeo sikiha ya thē pree thama. Inaha ya thē thai tēhē thē ā onimamahe. Kami ya yaxipronimi. Inaha ya thē thama: ya thē pē hiramai mapruu tēhē ya thē pē ximai xoaoma. Wama ki yurimou ya kuu xoaoma. Awei, maparioma. “F

Keni Okarasipi theri e thē ā oni

SAÚDE E THĒ Ā ONI

Abril tēhē napē thē pēni kiāma:

9 Komi Yanomae yama kiha Vacina upēni tikiamahe.

9 Yano pēha napē thē pēni hura a hētēwihini thē pēni yama ki imi tikiamahe.

9 Napē thē pēni yama ki hwērimiremahe. Oncocercose hemeyo kikini yama ki hwērimiremahe.

9 Wāroho yanomae yama ki pērayoma. Napē thē pēni yama ki pairiprremahe.

9 Ai yano tuteowi saúde yano kua.

9 Postoha napē pēni Wagner a hētēprremahe yaro he a patamu.

Maijo tēhē napē pēni kiāpē:

9 Yanoha hura a hētēi xoa.

9 Rodrigo tetisita postoha a hwamapē. Yama ki naki tai pihio yaro.

9 Yanomae yama kini yano yama pē sipo aumai rata pēxē, hoteowixē, utupa sipēxē, prasiko pēxē, yama thē pē xaari hoyaprai. Napē pēni yama ki mohoti himāi maopēhe, hōyami yanohami pē hwama huu tēhē yama ki mohoti himāi maopēhe.